

TAMÁS ANNA:

PETŐFI APOSTOLA

Az *apostol*, Petőfi lobogó szenvedélyességű verses regénye irodalmunk első olyan epikus alkotása, amelynek a népből jövő, nyíltan, cselekvően feltéző forradalmár a hőse, olyan forradalmár, akivel költője azonosítja magát. 1848 előtt csak mesében, allegóriában fejezhette ki a magyar nép és a nép érzelmeit megszólaltató irodalom az elnyomottak vágyait. Petőfi nagy népi hőse, János vitéz is a mese keretei között léphet csak fel 1844-ben. 1848 március 15-e teremtette meg a lehetőséget a forradalmár nyílt irodalmi ábrázolására is. Az *apostolban* elemi erővel nyilatkozik meg Petőfi határtalan gyűlölete a népelnyomó papi-úri rend iránt és mindenre elszánt, meg nem alkuvó harcos kiállása az elnyomottak ügyéért.

1848 júniusában kezdi írni *Az apostolt*, aug. 16-án már beszámol Arany Jánosnak arról, hogy elkészült vele. Kisebbséggel javításokkal szeptemberre végleges formában önti, de az ő életében már nem jelent meg. A szabadságharc bukása után, 1850–51-ben Emich Gusztáv foglalkozik Petőfi kiadatlan műveinek sajtó alá rendezésével, azonban ezt a — forradalmi műveket tartalmazó — kiadás megjelenése pillanatában elkobozzák. Arany Jánosnak alkalma volt a nyomdai ívekbe bepillantani és ő, aki ismerte *Az apostol* eredeti szövegét, fájdalommal teli felháborodással állapítja meg egy 1862-ben megjelent cikkében (*Alkotmányos Nagy Naptár*): *„Azon kiadás nemcsak hézagos, csonka, hanem alapgondolatjában is elferdített mű fogott volna lenni. A darab hősének abban is oly lelkiállapot tulajdonították végül, mi Petőfinek gondolatjában se volt. Bármely véleménnyel legyen valaki a hűsieség ezen neméről: azt hisszük, hogy oly író, mint Petőfi, megérdemli, hogy tiszteletben tartsák meggyőződését s ha feketét mond, ne igyekezzenek fehérre mázolni.”* — Ugyanebben a cikkében leplezetlen haraggal utasítja vissza Müller Gyulának az *Alkotmányos Nagy Naptár* hasábjain megjelent *Apostol* kiadását: *„... nagybecsű művel aligha lehetett volna tökéletlenebbül kiadni, mint halhatatlan költőnk e nagyszerű költeményét az Alkotmányos Nagy Naptár.”* Súlyosan elítéli a lépten-nyomon előjövő szövegrontásokat, a művészi forma, a szabályosan emelkedő jambusok eltorzítását, a tartalom önkényes megváltoztatását.

Az első szövegű kiadás 1874-ben jelent meg. Volt is gondja rá a feudál-kapitalista irodalomtörténetírásnak!

Az *apostol* irodalmára mindaz érvényes, amit Király István *„Petőfi mint vízváltás”* című cikkében (*Irodalomtörténet*, 1949. 2. szám) a Petőfi-irodalomról általában elmondott. A magyar uralkodó osztályok érdekeit szolgálta a felszabadulás előtt minden *Apostol*-értékelés, kivéve az egy Illyés Gyuláét.

Ragadjunk ki a legsúlyosabb ferdítési-rágalmazási módok közül egyet-kettőt és nézzük meg, hogyan húzódnak ezek végig nemesi-polgári irodalomtörténetírásunkon.

Egyik legáltalánosabb elmarasztaló ítélet az esztétikai igényesség lepleben jelentkezett. Művészileg fogyatékosnak kiáltották ki *Az apostolt*, hogy ezzel a forradalmárnak még az irodalmi ábrázolásától is megvonják a polgárjogot.

Névy László, a Petőfi Társaság egyik alapítója *„Az apostol”* című tanulmányában *„(Petőfi Társaság Lapja, 1877) így ír: „Sem értelmünk, sem esztétikai érzékünk nem botránkozik meg, ha a színpadon vagy egy regényben valami társadalmi probléma fejtegetésével találkozunk. . . Ha kifogást teszünk egy és más ellen, ez nem általában az irányköltészetet, hanem annak elfajzását, kinővését illeti.”* — Ilyen elfajzásnak tekinti, hogy a *„politika sikamlós talaján”* mozog a költő; Névy azt *„sivár földnek”* tartja, *„amelyből virágot fakasztani lehetetlen.”* Elítéli jegyzi meg, hogy *„Az apostolban a francia forradalom istenítője egy magyar jakobinus jár karöltve a szenvedő üldözött nép költőjével, s a tendencia félreérthetetlen.”* Névy a *„szenvedő, üldözött nép költőjé”* szeretné különválasztani *„a francia forradalom istenítőjétől.”* Csakhogy az a költő nem volna Petőfi többé.

A liberális burzsoázia véleményét megszólaltató Palágyi Menyhért (*Petőfi Sándor*, BP. 1889) a következőket írja a férfivá érett Szilveszterről: »Fejlődésének második szakaszában . . . az éhező, jázó, kiűzött, kivert proletár tudata támad fel benne: e proletár az a vad, borzasztó alak, melynek . . . dühe tombol fékevesztetten. Az apostolban az emberi társadalom minden történelmi alapja ellen . . . Könyven érthető, hogy ama fergetegszerű hangulattal nem lehet epikai remekművet írni.« Palágyi is azok közé tartozott, akik ki akarták sajátítani Petőfit, tehát azonnal »védelmébe veszi: »Ha az a proletár tudat, ami Petőfiiben él és apostollá teszi, sértőleg hatna, ne feledjük el, hogy ugyan ez a proletár tud hazájáért is meghalni és ez a proletár írja Juliához szerelmi verseit. . . Palágyi szembe akarja állítani és ki akarja játszani egymás ellen Petőfi emberi-művészi sokoldalúságának egyes vonásait. Petőfi aligha fogadta volna el azt a »védelmet!«

Fischer Sándor (*Petőfi élete és művei*, 1890) így nyilatkozik erről a kérdéssel: »Az apostol, mint irányköltemény, oly eszmék szolgálatában áll, melyek mellett lehetetlen megőrizni a szép határ aít!«

Szász Zoltán, a legarcátlanabb Petőfi-kritikus, aki még Schöpfung Aladár szerint sem méltó arra, hogy hozzányúljon Petőfi értékeléséhez, a következőket írja (*Petőfi revíziója*, Nyugat, 1912): »A legtűrhetlenebb alkotások egyike«. Majd később hozzáfűzi: »Petőfi radikális szellemű politikai verseit, vagy esetenül szocialistáskodó Apostolat nagy döresség volna Vörösmarty hazafias költeményei, vagy a Zalán futása fölé helyezni.« — Anélkül, hogy kétségbevonnánk Vörösmarty mély, őszinte hazafias érzelmekből született szebbnél szebb költeményei értékét, nem láthatunk mást Szász Zoltán soraiiban, mint a legellenségesebb és így legkorlátozottabb kritikai barbárságot.

Horváth János monográfiája (*Petőfi Sándor*, BP. 1922) igen komoly helyet foglal el a Petőfi-irodalomban. Könyvének nagy értékei ellenére azonban meg kell állapítanunk, hogy ő is a hivatalos irodalom forradalomellenességének szemüvegén keresztül bírálja Az apostolt: »A legsikerültebb részei azok, — írja — amelyek a költemény politikai célzattól aránylag távolabb állnak. . . a költő politikai indulata kevésbé törhet utat magának; emberi rokonszenv és művészi érdek zavartalan figyelemmel merülhet el a tárgy szemléletbe. Mihelyt azonban a következő fordulóval egy »nagyságos úrja-hoz kerül szolgálatba a kisfiú: »úr« és »szolga« viszonyának az első szóba-hozatalára kigyul a politikai elfogultság lángja, célzatosan stilizált mellékalakok »nagyságos úr«, »nagyságos úrja« lépnek a színpadra a még gyermek Szilveszterre is nyomban ráültetik a politikai koráértiség és kész emberi öntudat lélektanilag hamis bélyege, hogy innen kezdve ne hús- és vér-ember, hanem egy pap- és kirdyellenes politikai célzatosság egyhangú szócsöve legyen.« — Horváth János itt feljegyzett szavaira a mű elemzése kapcsán még visszatérünk.

Császár Elemér az 1928—29-es tanév folyamán a budapesti egyetem katedrájáról a következőképpen nyilatkozott (sokszorosított jegyzet alapján idézzük): »Petőfi hazafias költészete nem jelenti költészete tetőpontját. Minden magyar lírikus költészete a hazafias lírában tetőződik. Petőfi az egyetlen, akinek szerelmi költészete az értékesebb.« — Ezek után nem lep meg bennünket az sem, amit az 1934—35-ös tanévben mond el Az apostol-ról: »Az apostol végső hatása esztétikailag is diszsonáns. Azá teszi egyfelől Szilveszter elhibázott alakja és az az igazságtalanság, amellyel Petőfi a gazdagok, a papság és a kiváltságos osztály ellen támad, másfelől az, hogy Petőfi ebben a tekintetben elszakad az igaz magyarság érzésvilágától.« — Nem véletlen, hogy a legleplezetlenebb elmarasztaló kritika e forradalmi műről éppen akkor, a fasizmus, németországi uralomrajutása éveiben hangzott el.

A felsorolt néhány adat világosan mutatja, hogyan akarta a forradalom gondolatától is rettegő hivatalos irodalomtörténefirás az irodalomból is száműzni a forradalmárokat! Mert nemcsak mi tudjuk, ők is tisztában voltak azzal, milyen lelkesítő, tettekre buzdító, forradalomra felhívó hatása van egy olyan költeménynek, mint Petőfi Sándor *Apostola*!

Az apostolt támadó kritika nemcsak esztétikai álarcban jelentkezett. Kimondták nyíltan is a nemesi-polgári irodalomtörténet képviselői, mennyire ellenszenvesnek tartják Szilveszter alakját.

Mit ír erről Ferenczi Zoltán? (*Petőfi életrajza*, III. kötet, 1896) »Szilveszter maga is csak absztrakció, maga is csak elvonás. Valódi ember nem is lehet olyan éheltelen, se olyan rajongó s'a valódi lángész soha nem cselekszik olyan ésszerűtlenül; ezért a mű hőstét rokonszenvünk nem is kísérheti.«

Utalunk itt ismét Fischer Sándorra. Szerinte Az apostol »főalakjában, saját szerű irányban visszatartó.«

Horváth János szerint a költemény fő gyöngesége Szilveszter jellemében mutatkozik: »Kiváló lángelme, magas erkölcsi piedesztálon érzi magát, tele váddal az emberi társadalom ellen; nyomorát eszményi küzdelme következményeinek tartja, maga és családja szenvedéséért ő is, költője is másokat hibáztat, holott benne a hiba. Erkölcsi léhaságban szenved mindazt illetőleg, ami az embernek legközelebbi kötelessége. Ugyanezt kifogásolja Császár Elemér is: »Nem tudjuk elképzelni, hogy egy erős, egészséges férfi ne legyen képes családját megmenteni az éhhaláltól. Megvetéssel fordulunk el attól a szájhőstől, aki kenyérkereső munka helyett dagályos frázisokkal dobálódzik s a társadalmat teszi felelőssé családja nyomorúságáért, az pedig pusztán a hős pipogyságnak következménye volt . . . «

Horváth János is, Császár Elemér is figyelmen kívül hagyják azt a ténybeli igazságot, amire a mű szövege a bizonyíték. Szilveszter éjjel-nappal dolgozik, idegen írók műveit másolja — nincsen egyéb lehetősége a munkára. — Hogy is lehet erkölcsi léhaságról beszélni hősünknel, aki így gondolkodik :

»És élnem is kell . . . miübül élek?
Vagy megtagadjam elvemet,
Azt a szentséges elvet?
Odaszegődjem a gazokhoz?
Az emberiség ámitóihoz?
Nem, istenemre, nem . . .»

Szilveszter jellemével összeegyeztethetetlen, hogy egyéni jólétéért feláldozza a közösség érdekét. Császár Elemér úgy vonja felelőségre ezt az »erős, egészséges férfi«-t, aki családját nem tudja megmenteni az éhhaláltól, mintha a társadalom történetében nem lett volna számtalan példa rá, hogy egészséges emberek tömegei pusztultak el a feudális-, majd kapitalista rend válságos korszakaiban !

A felszabadulás előtti időben egyedül Illyés Gyula törekedett őszintén arra, hogy Petőfit a valóságnak megfelelő alakban állítsa elénk. Ő az egyetlen, aki nem akarta se letagadni, se félremagyarázni Petőfi forradalmiságát. Érthető tehát, hogy Illyés Gyula is elféli azokat az irodalomtörténeteket, akik olyan készségesen emelték ki, sőt túlozták — mint írja — Az *apostol* hibáit. Illyés helyesen látja meg, hogy az irodalomtörténetek által — szinte kivétel nélkül — oly mereven kettéosztott első és második rész milyen szorosan összefügg egymással : »*Szilvesztert . . . a társadalom nyomora érleli forradalmárrá*«. (Illyés Gyula : *Petőfi Sándor*, 1936.) Helyesen mutat rá arra is, hogy a hős a királyban az egész zsarnoki rendszer fejét, a visszaélések szentesítőjét látja és akarja megsemmisíteni.

II.

Hogyan, milyen körülmények között írta Petőfi *Az apostolt*? Forradalmi művek értékelésénél különös súllyal vetődik fel ez a kérdés. A keletkezés körülményeiből kell megértenünk a jelen esetben azt, hogy költőnk miért korán jött forradalmár alakját rajzolja meg Szilveszter személyében, olyan hőst, akinek el kell buknia, mert egyedül küzd, nem támaszkodhat forradalmi tömegekre.

Az *apostol* keletkezését a mű bírálói körül többen is helyesen hozzák kapcsolatba Petőfi nagy csalódásával az 1848 júniusi szabadszállási képviselőválasztáson. Petőfi Sándort, március 15 hőst, a nép legnagyobb barátját — a papi-úri rend hazugsággal és megvesztegetései hatására — Kiskunság népe elkergette és helyette a református pap fiát választotta képviselőjéül. Ez a körülmény a legfőbb magyarázata annak, miért állítja Petőfi hőst forradalomra éretlen társadalmi viszonyok közé, miért találjuk a kiábrándultságnak annyi jelét *Az apostolban*.

Milyen események előzték meg a júniusi választást? Március 15 után az egész magyar politikai élet másképp alakult, mint ahogy Petőfi várta. A felelős magyar minisztérium, a Batthyány-kormány tétlensége, megalkuvása kezdettől nyugtalanította, sőt, felbőszítette a forradalom ügyéért aggódó költőnket. Minden lélegzetével a forradalom alakulását figyeli s — a pesti tömegekre támaszkodva — minden energiáját március 15 eredményeinek megvédésére és a forradalom továbbfejlesztésére fordítja. Már március 20-án éles hangon fakad ki azok ellen a pesti német polgárok ellen, akik úgy nyilatkoztak, hogy a nemzetőrségbe maguk közé zsidót nem vesznek : »*Ők dobtak először sarat március 15-ének szűztiszta zászlajára*« — írja naplójában. A március 15-ét követő időkben sokszor hív össze Petőfi népgyűlést. A Batthyány-kormányt akarja ilyen módon erélyesebb lépésekre kényszeríteni a bécsi udvar hitsező politikájával szemben. Egymás után írja további tettekre buzdító, nagy, végső leszámolásra felkészítő szebbnél-szebb verseit, élehangú, bíráló cikkeket.

»Készül az ellenség ; és mi készülünk-e?
Mit csinál a kormány?
A helytt, hogy örködnék, mélyen mélyen alszik
Fönn a haza tornyán.
Fessük zászlóinkat fekete-pirosra
Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.»

— írja »*Fekete-piros dal*«-ában. A *Március tizenötödike* hasábjain augusztus 11-én megjelent cikkében így foglalja össze, köti csokorba a minisztérium kezdettől elkövetett bűneit : »*Felszabadultunk a Metternich-kompanya alól s kaptuk a Batthyány-minisztériumot. Erre ugyan elmondhatni, hogy »beni gubdát*. Amaz tetteivel törekedett vesztülnkre, emez téllenségével fogja

vesztünket okozni. Mi haszna, hogy a mód különböző? Az eredmény egy. Hogyan vélekedik a miniszterium a népről? »Ők a népet, melynek képviselői, oly járattannak, butának tartják, végső argumentumuk mindenre az, hogy hja, a nép ilyen, meg olyan értelen».

Ezeket a körülményeket figyelembe véve világossá válik, milyen sokat várhatott Petőfi a képviselőválasztástól. Azt remélte, hogy ő és a nép ügyéért harcolni akaró más képviselők döntő változást hozhatnak a politikai életbe és továbbfejleszthetik a forradalmat. Ezt a lehetőséget veszítette el a júniusi választáson ő is, Arany János is. Az a nép, amelyben bíztok, amelyért harcolni akart, félrevezetve uraitól, elkergette, sőt majdnem megölte. — Nem a személyes sérelem fájit költőnknek elsősorban, a haza sorsát látta veszélyben. Ha a nép nem hajlandó saját érdekeiért harcolni, akkor minden-veszve van — uralkodik el rajta a gondolat és szüli agyában azt a rémképet, hogy neki egyedül kell szembeszállnia az elnyomó hatalommal. Ezt vetíti maga elé Szilveszter sorsában. — Van azonban a mű értékelésének még egy oldala és számunkra, csakúgy, mint saját kora számára is ez a fontosabb, mert ez az előremutató. Az *apostol* sokkal több annál, mint a forradalmár Petőfi kiábrándultságának dokumentuma. Ebben a hőskölteményben nem az a döntő, hogy Szilveszter egyedül lázad és elbukik, hanem az, hogy *mer lázadni*, hogy egész életét a forradalom ügyének szenteli, hogy tántoríthatatlanul szilárdan kitart a nép mellett és hősi példájával tettekre buzdítja az utókorot. Az utókor itt: a szabadságát kivívni hivatott magyar nemzet, Petőfi nemzete. A magyar nemzetnek nem azt kellett megtanulnia *Az apostolból*, ahogyan Szilveszter szembeszállt a hatalommal, hanem azt, hogy *mert vele szembeszállni*. Ilyenformán *Az apostol* is a »vészharang» versek sorába tartozik.

III.

1848-ig nincs még egy olyan mű irodalmunkban — és utána sem, nagyon hosszú ideig — amely eszmei tisztaság, eszmei gazdagság szempontjából utólrná Petőfi *Apostolát*. Helyesen állapította meg Ady Endre — nem éppen *Az apostolról*, hanem Petőfiről általában —, hogy: »Petőfi Sándor . . . tízmillió embernél tisztábban látott, jobban látott». (Petőfi nem atkuszik, 1910). Lenyűgöző az a magas forradalmi lobogás, amely *Az apostol* soraiból felénk világít. A politikai alapigazságok messzemenően lírai formája biztosíték arra, hogy nem jelszavak gyűjteménye, hanem magávalragadó hősköltemény Szilveszter története.

Petőfi tisztánlátása az 1789—1793-as Nagy Francia Forradalom eszméin nevelődött. Ő maga írja 1848. március 17-iki naplószerű feljegyzésében: »Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyérem a francia forradalmak története . . . Minden szavát minden betűjét szívembe véstem és ott benn a holt betűk megelevenedtek . . . és tomboltak s őrvjöntek bennem . . .» Ismerte Petőfi az utópista szocializmus tanításait is. Ezt művein túl az is bizonyítja, hogy a Pilvax-kör tagjai, Petőfi barátai: Csengery Antal, Irinyi József, Pálffy Albert is foglalkoztak a saint-simonizmus főbb képviselőinek írásaival és minden bizonnyal meg is vitatták egymás közt ezeket a tanokat. Révai József a »Magyar szabadság — világszabadság» egyik fejezetében (Marxizmus, népiesség, magyarság, 1948) ezt írja: »Tudta Petőfi is, hogy a szabadság nem minden. Ismerte már a francia szocializmus tanításait és megállni a harcban ő is csak akkor akar, »ha majd a bőségek kosarából mindenki egyaránt vehet». De amiért ő egy egész »fejjel magasabb a korabeli utópista vagy kispolgári szocialistáknál, az, hogy a »bőséget» nem akarta szabadság nélkül, vagy a szabadság rovására. A korabeli kispolgári szocializmus a Nagy Francia Forradalom eszméinek hátat fordít, Petőfi pedig rajtuk nevelődik».

Ha Petőfinek ezekhez az ismereteihez (a forradalmár Saint-Juste, az utópista szocialista Sant-Simon művei) hozzáadjuk azt a tapasztalati anyagot, amit az 1840-es évek magyar valóságából leszüzhetett, megértjük, hogy ő, a nép fia hogyan volt képes kora első magyar emberévé, a forradalom eszmei vezérévé, gyakorlati irányítójává válni. — Ezeknek az ismereteknek, tapasztalatoknak alapján teremti meg hősét, Szilvesztert nagyrészt a maga képére, a maga erkölcsi alapjára állítva, a maga élményeit, csalódásait, keményeit és mindenek fölött a maga forradalmiságát lehelve belé. Az ő sorsán keresztül tárja fel kora társadalmának bajait és az ő példájával lelkesíti nemzetét a rabbiincsek leverésére.

IV.

Csodálatos költői képpel érzékelteti a mű elején, milyen világba vezet el olvasóját.

»Sötét a város, ráfeküdt az éj
Más tájakon kalandoz a hold
S a csillagok behúnyták
Arany szemeiket.
Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismerete.

Azt is megtudjuk néhány szimbólikus sorból, hogy a mű hőse az egyetlen ebben a világban, aki tisztán lát, de erőtlén, mert egyedül van :

»Egyetlen egy kicsiny fény
Csillámlik ott fön­n a magasban
Bágyadtan s haldokolva,
Mint a beteg merengőnek szeme
Mint a végső remény. •
Padlásszobának halvány mécse ez.«

A költemény elején a padlásszobában már Szilvesztert, a családapát találjuk, nagy nyomorban és gondok közt. De mi térjünk már most vissza ahhoz a naphoz, melyen Szilveszter megszületett és onnan kezdve kísérjük végig sorsát. Az ő pályája tükrében fog kibontakozni előttünk Petőfi eszmevilágának egész gazdagsága.

Szilveszter találtgyermek, mint Kukorica Jancsi, mint a népmesék hősei annyiszor. Ezekből lesznek a nép képzelete szerint a nagyra­hivatott emberek. Petőfi művészi eszközeivel kitűnően érzékelteti Szilveszter eljövendő nagyságát, de ugyanakkor magányosságát is. Azon az éjjelen, melyen az újszülött Szilvesztert megtalálják, hatalmas fergeteg pusztít az utcákon. Ez a természetleírás mintegy a megszületett gyermek hányatott sorsát, nehéz küzdelmeit szimbolizálja :

»A néptelen utcákon csak egy
Órült bolyongott,
A fergeteg.
Nyargalt az utcákon keresztül,
Miként ha ördög ülne hátán
—————
—————
És besúvített a kéményeken.
Továbbrohant s teli torokkal
Ordítozott belé a
Vak éj siket fülébe.«

Szilveszter is »vak éjben«, a még éretlen társadalom »siket fülébe« fogja a maga eszméit belékiáltani!

Petőfi végigvezeti hősét a poklok poklán, az élet legsötétebb oldalait ismertette meg vele. A gyermek Szilveszter életének egyes állomásai az elnyomott nép kiszolgáltatottságának mindmegannyi szimbóluma. De más szempontból is érdekese­sek ezek a képek. Petőfi a korabeli magyar városi élet megismertetésére is törekszik általuk. — A polgári irodalomtörténetírás kedvelt módszere volt a haladó, leleplező irodalmi alkotásokból azt hangsúlyozni, ami bennük külföldi minták hatását mutatja. Így akarták elterelni a figyelmet a hazai állapotokról. Sokat hangoztatták Az apostollal kapcsolatban is, milyen idegen írói alkotások hatására jött létre és különösen kiemelték a városi élet nyomorát bemutató részeket. Mi sem tagadjuk, hogy Petőfi ismerte Dickens és Sue nagyvárosi életet ábrázoló műveit és ezek hatottak is Az apostol egyes részeire. De nem fogadhatjuk el azt a beállítást, hogy e részek csupán lemásolási lennének a nyugati regények megfelelő társadalomrajzának. A XIX. század magyar, elsősorban pesti külvárosi életére igenis jellemző mozzanatokot tár elénk Petőfi! Bizonyítékaink erre Kossuth Lajos és Táncsics Mihály írásai, Kuthy Lajos és Nagy Ignác regényei. Nagy Ignác »Magyar titkok« című regénye zárszavában (1845) maga is ilyen vádat hárít el magától: »...én 1830 óta folyvást Pesten lakom s ezen 15 év alatt legfőbb tanulmányom — a pesti élet vala, ezenkívül is oly szerencsés helyzettlen valék, hogy számos adatot hitelesnél hitelesebb forrásból merithettem. Tisztán költői lényeket tehát csak a regényesség foglalnak egyes részei foglalnak magokban«.

Nézzük meg hát, kikkel, milyen jellegzetes figurákkal találkozunk attól a perctől fogva, hogy a viharos éj leple alatt egy anya az utcán veszteglő bérkocsiba rejti újszülöttjét, hogy megszabaduljon tőle.

Először a gazdag, szívtelen urakat ismerjük meg, ők botlanak a kisdedbe, mikor kocsiba szállnak. Rendkívül finom gúnnyal jellemzi Petőfi az embertelen, minden humanitástól távolálló úri világot :

»Szegény kisdéd te ott a kocsiban
Miért kutyának nem születnél?
Ottan lett volna neveltetésed
Ez asszony­ság ölében
Ez táplált volna gyengéd gondosan ;
De mert ember lettél és nem kutsya,
Az isten tudja, milyen sorsra jutsz.«

A kocsisban van emberi érzés, magához venné a csecsemőt, de ő is csak szolga és ura a gyerekekkel együtt kidobná. Leteszi hát a korcsmajtóba, csak ráakad valaki.

Egy vén tolvaj jön ki a korcsmából részegen, ő veszi magához a gyereket. Álljunk meg kissé ennél az alaknál. Milyen típust akar a vén tolvaj, a »jó öreg« szerepeltetésével jellemezni a költő? A hang humora, sokszor népi íze azt mutatja, hogy szívesen időzik a tolvajnál, szinte kedvteléssel foglalkozik vele. Ennek az alaknak megformálására kétség-telenül hatott Dickens, de emlékeztet egyes vonásaiban a pusztai betyár figurájára is, akivel Petőfi korábbi versében, A »Füldik a holdvilág...«-ban találkozunk. Az 1844-ben született versben a haramia bánva-bánja, hogy rablók-fosztogatók közé keveredett és nincs már visszaút — várja az akasztófa. Az apostol öreg tolvaja városi betyár, ő sem csupán maga tehet róla, hogy ilyen sorsra jutott. Ennyiben rokon a pusztai haramiával. A vén tolvaj azonban már belejött »mesterségébe«, van benne bizonyos »szakmai« büszkeség. Szilveszterből is »dicső« tolvajt akar nevelni. Petőfi bizonyos megértéssel nézi őt, erre több jel is mutat. Míg a gazdag úrinő otthagya, ő fölszedi, sőt, jól tartja a gyereket. A társadalom legalsó rétegében, a tolvajjá züllött nincstelenségben is több emberi érzés van, mint az urakban — tanúsítja ezzel a költő.

»De ez már mégis csak cudarság,
Így elhajítani a gyermeket,
Az elviselt böcskört, cudarság.
Ezt a disznók, de még
A rablók sem teszik.«

— mondja felháborodva a tolvaj, mikor ráakad a csecsemőre. Ha tudná, kik a szülei, vissza is vinné nekik, de így elhatározza, hogy apja lesz a gyerekeknek. Meg is vígasztalja magát, lopásai most már törvényesebbek lesznek, lelkiismerete is kevésbé fogja furdalni. Nem gondolja nyilvánvalóan Petőfi sem, hogy ennek a tolvajnak valóban lelkiismeretfurdalást okoz életmódja, de mégsem annyira elvetemült az öreg, hogy fel ne merülne benne ilyen gondolat. Ugyanakkor a humornak is jó eszköze egy-egy ilyen kijelentés a »jó öreg«-nek nevezett gonosztevő ajkáról. A keresztelést kifigurázó jelenet is kétségtelen a kedvteléssel nézi megalkotója. Tudjuk Zoltán fia születéséről írt naplórészletéből, hogy Petőfi maga legszívesebben nem kereszteltette volna meg gyermekét, hanem meghagyta volna »becsületes pogányembernek.«

Mikor sok gaztettéért felakasztják a tolvajt,

»Nyelvét hosszan kiölté
Mintegy csúfolva a világot,
Ki ilyen csúffá tette őt.«

Ezekkel a szavakkal közvetlenül is kifejezi a költő, hogy a tolvajok létezéséért a társadalom felelős.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne ítélné el, mert mégiscsak a sok lopás, rablás a gyűlölet és a szubjektív okok végső fokon nem döntöek. Maga is úgy véli:

»Akasztófára kellett jutnia,
Ki annál százszor többet érdemelt.«

Korántsem olyan fajta megértéssel találkozunk itt, mint amelyet A falu jegyzőjében tanúsított Eötvös Viola irányában, de a tolvaj sorsán keresztül is bírálja Petőfi azt a társadalmat, amely az ilyen embereket létrehozta.

A kis Szilveszter sorsát követve, újabb jellegzetes alakkal ismerkedünk meg. A városi étellel együtt kialakult lumpenproletariátushoz tartozik az »öreg banya« is, csakúgy, mint a tolvaj. Nem ismeretlen figura egyik sem a Petőfi-korabeli magyar társadalomban. Gondoljunk arra, hogy a század 10-es éveitől kezdve, a napoleoni háborúkkal együttjáró konjunktúra elmúlt. Az egyre erősödő mezőgazdasági válsággal tömegesen szegényedik el a falu és jönnek fel a nincstelenség szerencsét próbálni a városba. A fejletlen kapitalista viszonyok következtében azonban az ipar nem tudja őket foglalkoztatni, így, munkalehetőség hiányában, kerülnek az erkölcstelen élet hínárjába.

Az öreg banya iránt már semilyen rokonszenvet nem tapasztalunk Petőfinél, sőt! Ha ilyenfajta alakot keresünk korábbi költészetében, akkor leginkább Kukorica Jancsi Iluskájának mostohája tűnik fel emlékezetünkben, de új, még visszataszítóbb, romlottabb jellemvonásokkal. A legelvetemültebb gonoszsággal nyúzza le a bőrt a kényének-kedvének kiszolgáltató szegény kis elhagyottról. Ő maga a korcsmában ül egész nap és onnan lesi, hogy az éhező, rongyokba burkolt, mezítlábás kisfiú hogyan koldulja össze számára a pálinka és a finom falatok árát. Ebben az embertelen világban — milyen jellemző, — a kutya a kis Szilveszter egyetlen barátja. A kedves kutya

*Hogyan simult hozzá barátilag,
 Átcsillogott szeme
 Az éj sötéttségén, s e csillogás
 Olyan szelid, olyan testvéri volt,
 .....
 Meleg, forró barátságot kötöttek.*

Lám, a kutya szeme testvéri szelidséggel ragyog rá, bezzeg, amikor az öreg banya rásüti szemét az alvó kisfiúra, az »két hegyes, tüzes vas« közeledtéről ámodik. Mikor felébredve meglátja annak »merő szeméit«, jobban fél tőlük, mint álmában a tüzes vastól. — Milyen gondosan jellemzi a költő ezzel a stiláris eszközzel is azt az ellentétet, mely a kutya »embersege« és a gonosz asszony embertelensége között fennáll. A banya alakjában Petőfi félreérthetetlenül a kizsákmányoló visszataszító vonásait sűríti itt össze, éppen ezért semmi nyoma a megértésnek. A kizsákmányoló típusát szimbolizálja, aki nem egyesekeket, hanem az egész dolgozó népet rabolja meg, rosszabb tehát a tolvajnál.

Szilveszter életének következő állomása más környezetbe vezet bennünket. A társadalom magasabb rétegéből mutatja be a költő a tipikusait: a gazdagok zsarnoki elnyomását. — Koldulás közben

*Egy vén mogorva úr
 Megállt mellette s hosszan nézte őt,
 Hosszan, merőn, átfúró szemekkel...*

Ez sem sejtet sok jót, ettől a tekintettől is »A gyermek elszaladni készült...« Az uralkodó osztály jellegzetes képviselője a család, ahová Szilveszter kerül. A nagyságos úr fiát a szolgák megvetésére, állandó megszegyenyítésére, kizsáására neveli. Milyen sora lehetett itt hősrünknek?

*Mert a nagyságos úrfi
 Oly gazkölyök vala
 Amilyenek rendesen a
 Nagyságos úrfiak.
 Érezteté, hogy ő az úr
 Érezteté minden nyomon
 Ha száját leves megégeté
 Kis szolgáját üté pofon,
 Ha nem köszönt más nékie,
 A kisfiú fejről ütötte le a kalapot
 És ennek markolt üstökébe,
 Ha a fésű belé akadt hajába...*

Ez a része a műnek az, amely miatt Horváth János — mint erre a bevezető részben utaltunk — Petőfit politikai elfogultsággal, célzatosan stilizált mellékalakok szerepeltetésével vádolja és azt állítja, hogy Szilveszterre itt a politikai koraérettség lélektanilag hamis bélyege üttetik. Horváth János tehát nem fogadja el az itt elmondottakat a valóság tükrének. — Több szempontból sem érthetünk egyet értékelésével. Az uralkodó-osztály zsarnoki gőgje, az elnyomottak kiszolgáltatottsága keserű valóság minden osztálytársadalomban. Petőfi itt sem valami egyszeri jelenséget ír le, hanem nagyon is tipikusait. A másik ok, amiért Horváth Jánossal vitába kell szállnunk, az a mű felépítésével, Szilveszter lélektani fejlődésével kapcsolatos. Álljunk meg ennél a pontnál. Ha visszatekintünk Szilveszter eddigi életére és szemügyre vesszük a gazdag úrfi szolgálatában eltöltött éveit is, megláthatjuk, milyen világos, lélektanilag milyen egyenesvonalú fejlődést tett meg. Az sem véletlen, hogy ez az egyenesvonalú fejlődés ugrásszerűen éppen ilyen életkorban változott meg.

A gyermek testi-lelki szenvedéseit eddigi életének minden állomásán magasabb hőfokon mutatta be a költő. A tolvaj nem éhezett, ő maga sem félelmetes Szilveszter számára, és ekkor még nem ismeri az örömet, nincsenek vágyai, sötét nyomorúságban él a földalatti üregben

*Nem szívta a menny tisztább levegőjét,
 Nem látta a földnek szépségeit
 Élt, s olyan volt mint a halott.*

A vén banya már első látásra dermesztő félelemmel tölti el és a gyermek félelme később egyre fokozódik. A testi-lelki szenvedések a felcseperedő gyerekekre ekkor már mélyebb hatással vannak. Felébred a szeretet iránti vágya, de nincs ember, akit szerethet és aki őt szeretné. Egyetlen vigasza a kutya, de a gonosz asszony azt is megpróbálja elkergetni mellőle. Koldulás közben sóvár szemmel nézi a téren játszó gyermekeket:

»Elnézte sokszor
Midőn játszottak gyermektársai,
Nézett rájuk merően
S gondolta, milyen jó lehet
Az a játék, az az öröm
S elméje napról napra érett
S érezni kezdte, érezé,
Hogy ő boldogtalan.«

Mit jelentettek a gazdag úrfi mellett töltött évek az ébredező gyermeki lélek fejlődésében? Itt már nem éheznek, ruhája is van, de az ütlegelésből bőven kijut. Testi szenvedése lelkének kínját növeli. Mi az, ami a felhalmozódott tengernyi keserűséget, passzív szenvedést a forradalmi tettvágy irányába viszi? Petőfi politikai tisztánlátására jellemző, hogy ide a döntő fordulat fókuszába a *tanulást* állítja. Zseniálisan meglátta azt, hogy maga az elnyomás, a zsarnoki uralom nem forradalmasítja a népet addig, míg rettenetes sorsát véletlenek sorozatának tekinti, míg nem ismeri a világ berendezését. Szilveszter mőhon szívja magába az úrfi nevelőjének minden szavát :

»Minden nap egy-egy sugarat lövelt
Elméje oszlado ködébe
S minden sugár egy-egy betű volt,
És ilyen irat lett a sok betűből :
Mi jognál fogva vernek itten engem
Mi joggal bánt embert az ember?
Különbnek alkotá az isten
Az egyik embert, mint a másikat?

... én többé túrni nem fogok
Akármilyen lesz belőlem.«

Szilveszter 16 éves akkor, mikor először nyúl maga sorsa alakulásába. 6 éves korában került ide és 10 évig tartott, amíg a szolga az úr házában a politikai érettségnek erre a fokára jutott. Teljesen alaptalan tehát Horváth Jánosnak az a vádja, mintha itt »azonnal... kész emberi öntudattal« állnánk szemben.

Hősünk ekkor már valóban érett ifjú. Látóköre messze túlterjed saját élete szűk határain, az elnyomott emberiség sorsa már most erősen foglalkoztatja. Az apostoli elhivatottság ekkor jelentkezik nála először :

»S tudnám csak mindazt, amit érezek
Úgy, amint érzem, kimondani,
Föllázadnának milliók velem
S reszketne a világ,
Mint Spartacustól Róma reszketett.«

A nagy világtörténelmi példák érlelték benne a forradamárt.

»És hogyha egyszer már
A szolga emberré emelkedik
Éhen hal meg, vagy a bitófán,
De többé szolga nem lesz!«

Ezekben a szavakban fekteti le Szilveszter azokat az alapelveket, amelyekhez élete során végig hű marad. Apostoli elhivatottságát a jó tanító (első olyan ember, aki megöleli őt) búcsúszavaival érezteti a költő :

»Te nem magadnak születél
De a hazának, a világnak«

Szilveszter első forradalmi tettet végrehajtotta : szembeszállt elnyomójával, arcába vágta, hogy ő is ember, nem engedi többé útni-verní magát és otthagya a házat.

Vágyakkal és reményekkel telve hagyja el a várost. A szűk falak közt, nyomorúságban, rabságban felnőtt ifjú a végtelen természet szabad levegőjétől s a maga függetlenségének érzésétől áthatva felkiált : *Szabad vagyok!* — Petőfi meghatva nézi, mint onlanak hőse könnyei a vélt szabadság boldog érzetétől. Talán éppen március 15 emléke támadt fel lelkében, amikor ezekben a mi számunkra is oly sokatmondó szavakban törnek elő érzelmei :

»Oh, milyen érzés, milyen gondolat,
Midőn az ember először szabad!»

Szilveszter azonban csakhamar tapasztalja, hogy a természet szabadnak látszó végtelességében az emberek mindenütt rabok, sőt, vannak nála is szerencsétlenebbek. Ez megerősíti tanulmánygyűlésében, tette készülésében. Iskolába jár a tanítótól kapott pénzen. Társai fölött messze kimagaslik, de ugyanakkor el is szakad tőlük. A távolság túlságosan nagy. Irigylik őt, tehát gunyolják. Az ifjú mély humanizmusa már ekkor megmutatkozik. Nem haragszik társaira, inkább sajnálja őket. Evvel a tulajdonságával fokozott mértékben találkozunk a későbbiekben.

Társadalmi kiszakítottága, egyedülléte, ami itt az iskolában kialakul, rövid átmeneti korszaktól eltekintve, végigkíséri élete további útján s ez lesz tragikus sorsának okozója is.

Petőfi hőse kezébe adja a világtörténetet, ez érleli tovább Szilveszter forradalmiságát, ennek hatására ébred végkép saját hivatásának tudatára :

»Mi célja a világnak?
Boldogság! S erre eszköz? a szabadság :
Szabadságért kell küzdenem,
Mint küzdtek érte oly sokan
És hogyha el kell vérzenem,
Mint elvérzettek oly sokan
Fogadjatok, ti szabadságvitézek,
Fogadjatok szent sorotok közé,
Zászlótokhoz hűséget esküszöm.»

A szabadságért folytatott küzdelem hősi vállalásának magasztos kifejezése Szilveszter fogadalma.

Hogyan képzeli el Szilveszter a világ előrejutását ? Gyönyörű költői hasonlat keretében világítja meg Petőfi :

»A szőlőszem kicsiny gyümölcs
Egy nyár kell hozzá mégis hogy megérjék.
A föld is gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek
Amíg megéri? ez belékerül
Évezredek, vagy tán évmilliomokba,
De bizonyára meg fog érni egykor
És azután az emberek belőle
Világ végéig lakmározni fognak.»

Szilveszter is olyan sugár akar lenni, amely ezt a gyümölcsöt érleli.

Mit jelent ez a hasonlat ? Azt talán, hogy Szilveszter, illetőleg Petőfi az evolúciós fejlődés alapján áll ? Szó sincs róla ! A föld az egész világra kiterjedő forradalomra, az elnyomókkal való végső leszámolásra fog megérni és nem valami észrevétlenül beköszöntő paradicsomi állapotra gondol a költő. A »nagy szüret« akkor jön el, »ha majd a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet«. Ebben a gondolatsorban megtaláljuk a francia forradalom eszményein túlmutató, a szocializmus eszméjére is épített elképzelést az emberiség boldog jövőjéről. Az a tény azonban, hogy évezredekről, sőt évmilliókról beszél Szilveszter, Petőfi átmeneti csatlódságát tükrözi, a közeljövőtől nem vár eredményt.

Semmi sem térítheti el ezután Szilvesztert arról az útról, amelyen elindult. A legnagyobb megpróbáltatások sem tudják erejét megtörni, felemelt fővel járja végig a mártírok útját.

Iskoláit elvégezve, híressé vált nagy tudása révén. Magas állásokat kínálnak neki nagy urak, azokat kellene szolgálnia s ezek szolgálnák érte őt. Hősünk nem fogadja el egyik ilyen ajánlatot sem, nem lesz szolgál, s nem akarja, hogy őt szolgálják. De boldogan megy a szegény nép hívására falusi jegyzőnek, szent hivatását itt akarja megkezdeni. — Mindaz, ami a faluban történik, szinte pontos mása Petőfi szabadszállási tapasztalatainak. Ez egyike a mű azon részeitnek, ahol keserősége, de a néphez való odaadó hűsége, szeretete is leginkább megnyilatkozik

Milyen elhatározással megy Szilveszter a nép közé ?

»Üdvözlégy, nép úgy nézz szemembe,
Tanítód és atyád leszek
A bölcső óta mit vertek fejedbe ?
Kötelességeidet.
Én megtanítottalak jogaidra!»

Ezek az első szavai a falu lakóihoz. E naptól kezdve nem a korcsmába jártak munka után, hanem jegyzőjüket hallgatták az emberek. A nép ösztönösen hozzáhúz, érzi, hogy igazat beszél, de mégsem áll az öntudatnak oly magas fokán, — hiszen most kezdték csak tanítani, — hogy ki is tudna tartani mellette. Az osztályellenség első ellentámadása egy csapásra lerombolja, amit Szilveszter épített. Összefog a világi és az azt támogató egyházi hatalom s az ezer éven át tudatlanságban tartott népet most is félre tudja vezetni. — Evvel a gondolattal nem itt találkozunk először költőnkél. Tudja ő ezt régen, most csak újabb bizonyítékát látta a szabadszállási eseményekkel kapcsolatban. Egészen korai versei között is találunk olyanokat, melyekben az egyházi reakciót leplezi le. 1845-ben »A gyűldei ijákhoz« című versében így ír:

»Pap és ravaszság, pap és árulás
Pap és minden rossz . . . egy !
Ott van a gonoszság, ott van a pokol,
A kárhozat, hová ily férfiszoknya megy«

Meg is okolja :

»Mint öltöztetjök, lelkük oly setét
Ők éjszakának gyermeki ;
Azért látjátok őket mindenütt
A szabadság, e napfény ellen küzdeni.«

Ugyanez az izzó gyűlölet, a szabadság ellenségének kijáró petőfies gyűlölet hangzik ki Az apostol szavaiból is:

»Hiába. Ahol pap emelt szót,
Ott az igazság megfeszítették
Az igazság szörnyethal ott.«

Szilveszternek is menekülésszerűen kell elhagynia a falut, csak úgy, mint Petőfinek kellett. Az első felindulás után azonban ő is, mint költőnk, helyesen vonja le a következtetést: nem a nép a hibás, hanem azok, akik tudatosan vakságban tartják, hogy uralkodhassanak rajta. Az apostol szavai teljesen megegyeznek Petőfinek a szabadszállási választás napjáról kiadott nyilatkozata szellemével. »De én azért nem a népet kárhoztatom, hanem ámtítót, félrevezetőt . . . a nép én előttem szent, anyyival inkább szent, mert gyenge mint az asszony s mint a gyermek. Dicsértessék a nép neve most és mindörökké« — így Petőfi. — Mit mond Szilveszter ?

»Ez hát a nép, amelyet én imádok,
Amelyért élek s halni akarok !
Ilyen volt ezredév előtt . . .
De semmi, semmi, ezredév után
Majd nem lesz ilyen ; még most gyermek ő, kit
El lehet könnyen bolondítani,
Majd meg fog érni, férfi lesz belőle . . .
Szegény, szegény nép, mint sajnálom őt
S ha eddig küzdtem érte, ezután
Kettős erővel fogok küzdeni !«

Ami Az apostolban Petőfi kiábrándultságára s egyben aggodalmára mutat, az az ' hogy a cselekmény során Szilveszternek ilyen hasonló csalódása többször is lesz még.

A politikai csalódás idején szerelemmel vizsgálja Petőfi hősét és ide szövi bele saját élettörténetének egy másik motívumát, azt, amikor a kastély kisasszonya elhagyva atyját, követi a nincstelen, de lelki tulajdonságokban gazdag ifjút. A szerelem ábrázolása légiiesen finom. A lánynak még nevét se tudjuk. Mintha nem volna kedve a költőnek ebben az izgalmas időszakban oly kérdések mellett elidőzni, amelyek nem szolgálják közvetlenül a forradalom ügyét. (Ezekben a hónapokban feleségéhez is ritkán ír verset ; de ha mégis ír, akkor összekapcsolja a haza, a szabadság ügyével.) Hogyan is időzhetne itt huzamosabban, milyen boldogságról zenghetne a költő lantja, mikor Szilveszterre és családjára a legnagyobb nyomor vár ?

Petőfi nagy művészettel, megjelenítő erővel, a stiláris eszközök változatos használatával tudja élénk varázsolni azt a rettenetes odut fenn a padlásán — hősnők gyermekkorának városában — ahová a fiatalok beköltöznek.

»Nagy itt, nagy itten a nyomor
Alig, hogy elfer e kicsiny szobában«

— kezdi, majd így festi tovább a képet ellentétekben, hasonlatokban gazdag nyelven : A falon

»Aláhúzódik az
Esző vastag nyoma
Mint gazdagok lakában
A csengettyűzsinór.
A lég oly nyomasztó
A sóhajoktól s a penész szagától ;
A nagy urak kutyái tán
Eldöglenének e helyen.«

Ilyen nyomortanyák ekkoriban már bőven megtalálhatók Pest külvárosi utcáiban. — Milyen finoman érzékelteti a szegény asszony szomorúságát egy ilyen hasonlat :

»Fájók lehetnek gondolatjai
Mert mint megolvadt hó a házeresről,
Sűrűn omlnak könnyei.«

A férfi, a családapa még elborultabb; őt nem egyedül a család gondja busítja :

»Az asztalnál sötét homlokkal ül . . .
Talán e homlokról árad a ború,
Mi a szobát betölti ?«

Az egész műre jellemző, de a padlásszobában folyó élet bemutatására különösen, hogyan tud Petőfi egy helyzetet, hangulatot a maga képzeletének túlaradó gazdagságában rövid szavakkal egyszerűen megeleveníteni !

Az első fejezetben foglalkoztunk már avval a kérdéssel — Horváth János és Császár Elemér állításaival vitatkozva — miért került Szilveszter ilyen nyomorúságos helyzetbe. Miért kellett egyik gyermekének éhenhalnia, másik fiának, feleségének és magának éheznie. Végigkísértük eddigi pályáján s láthattuk, milyen egyértelműen következik jelleméből, hogy nem szolgálja semmi áron a nép ellenségeit, nem bocsátja áruba meggyőződését.

Szilveszter körülményei, sorsa itt a városban sok vonásában megegyezik Tánácsics Mihály életének forradalmi előtti szakaszával. Az »Életpályám«-ban így emlékezik vissza Tánácsics az elfogatása előtti időkre : »Mikorra megérkeztem, a fiúgyermek is a temetőben volt. A nagyobbik leány, már most az egyetlen, a kiállott szívdobogás után vízbetegségbe, majd asz-
kórba esett, úgyszólván a halál révén találtam . . . Fájt, nagyon fájt lelkemnek, hogy annyi törek-
vésem, annyi járadozóm után családomnak e legsúlyosabb napjaiban mindennapi kenyere is csak alig volt meg . . . Vigasztal ugyan az öntudat, miszerint nem én voltam oka, hogy sokat kelle tünnünk, nélkülözünk, hanem az irányomban önkénykedő kormányközeg, a cenzura, mely járadásomnak jogszerű gyümölcsét, tulajdonomat, úgy szólván családom szájától ragadta el, csak azért, mert nem úgy gondolkodtam, mint mások legtöbben : hogy a hazát jobban szerettem, mint mások legtöbben : hogy irataimat egyedül a nemzet javának előmozdítására intéztem.« — Szilveszternek nemcsak körülményei, de eszmevilága is rokon Tánácsicséval. A Nagy Francia Forradalom, az utópista szocializmus eszméit Tánácsics is a cenzura miatt titokban, (külföldön) kinyomtatott röpiratokon terjesztette.

Nem vagyunk felőle bizonyosak, hogy Petőfi pontosan ismerte-e példaképe : Saint-Simon élettörténetét s hogy az utópista szocializmus e kiemelkedő képviselője sorsának Szilveszterével megegyező vonásai hatottak-e költőnkre vagy sem. Összehasonlítani mindenesetre érdemes ezzel is. Jefimov : »Az újkor története« című könyvében a következőket olvashatjuk Saint-Simonról (Készakarva itt csak az egyező adatokat idézzük) : »Tudományos munkálkodásba merülve, utolsó filléreit is felélte . . . egy zálogházban vállalt kiszíjazási irnoki állást . . . Éjjel-nappal dolgozik társadalmat átalakító tervén . . . lemásolja műveit (nem akadt, aki ki-nyomja) és szétküldi különböző személyeknek . . . « A könyv idézi Saint-Simont : »A ruhámat is eladtam, hogy legyen miből lemásolni ezt a művemet. A tudomány, a közjó szolgálata, az a vágy, hogy megtaláljam gyógyító szerét annak az általános válságnak, amellyel az európai társadalom küzdök : az hozott engem ebbe a kétségbejítő helyzetbe.«

Petőfi az elnyomottak ügyéért tollukkal harcoló, forradalmi gondolkodók sorsából meg tudta ragadni a tipikusát. Szilveszter küzdelme, harca művei megjelenéséért majd a titkos nyomda kiadásában terjesztett írás, az ezért elszenvedett börtönbüntetés — mind tipikus jelenség a kizsákmányoló társadalmakban.

A forradalmi gondolkodót a forradalmi tett felé viszi előre az elnyomás új oldalainak megismerése. Szembetalálkozik a cenzurával, mely nem más, mint

»... pokol cséplője, mely alá
Kéveinket kell tartanunk s ez
Az igazságot, a magot
Kicsépele belőle, aztán
Az üres szalmát visszadobja
S ezen rágódik a közönség.«

Ezeket az elkeseredett, de a maguk képzettségében rendkívül jellemző szavakat, az a szerkesztő mondja Szilveszternek, akihez először fordul, meglehetősen naív tapasztalatlansággal. Ez az egyetlen városi alakja a műnek, aki megérti Szilveszter emberi-erkölcsi nagyságát, Rousseauhoz hasonlítja őt, de reménytelen elégedetlenségénél nem jut tovább. — Petőfi átmeneti kiábrándultságát mutatja az a körülmény, hogy Szilveszter ezután az első sikertelen próbálkozás után nem keres senkivel kapcsolatot, nem igyekszik fegyvertársakat szerezni. Teljes elszigeteltségét mutatja az is, hogy a földalatti titkos nyomdára is csak évek múltán és csak véletlenül akad rá, nincsen senki, aki odavezetné. — Ez a teljes elszigeteltség, koránérkezetttség formai-művészi következményeként is von maga után. Az *apostol*-nak ebben a második részében. Nem elmarasztalni akarjuk Petőfit azért, hogy ő, a csodálatos tehetségű lírai költő ebben az epikus művében is elsősorban lírikus maradt és nem tudott végig egyformán megfelelni az epikus ábrázolás kívánta művészi követelményeknek. De rá akarunk mutatni, miért bukkann elő éppen ennél a résznél erőteljesebben a lírikus, miért nem tudja a költő Szilveszter társadalmilag tipikus sorsát oly egyéni módon ábrázolni, mint az hősünk gyermekkorának bemutatásánál sikerült. Ha Szilveszternek szerteágazó kapcsolatai, forradalomra felkészülő társai lettek volna és mint egy titkos társaság tagja, például maga is hajtott volna végre kisebb-nagyobb akciókat, akkor a költő számára sokkal több lehetőség nyílt volna arra, hogy a társadalmilag tipikusát egyéni jellemvonásokon, egyéni helyzeteken keresztül mutassa be. Szilveszter a koránjött forradalmár nagy egyedülletében inkább csak gondolkodik a szabadságról, csak elméletileg készül fel a leszámolásra. A padlásszobában töltött évek sötétjéből Szilveszternek ki nem alvó szabadságvágya világít — de nem a szabadsággért folytatott küzdelme. És ebben Petőfi átmeneti csalódottsága játssza a döntő szerepet. — Máskép készül a végső leszámolásra a forradalmi demokrata és egyben utópista szocialista Csernisevszkij hőse, a »Mit tegyünk« Rahmetovja. Rahmetov élete a forradalomra való közvetlen felkészülés, Szilveszternél távoli, nagyon távoli remény. Ezért is sikerült Csernisevszkijnek az, amit Petőfi *Az apostol* második részében nem tudott megvalósítani: élő alakot, cselekvő, sajátos vonásaiban is tipikusát képviselő pozitív hőst tudott teremteni. Szilveszter alakja ebben az időszakban inkább csak jelkép, a szabadság eszméjének jelképe. Csernisevszkij szinte tételszerűen is kimondja, hogy minden ember más, akkor is, ha társadalmilag együvé tartoznak. Rahmetovot jellemezve így ír: »Rahmetov bizony ritka embertípus. Jómagam mindmáig csupán nyolc ilyenfajta emberrel találkoztam (kettő közülük nő volt) és mondhatom, hogy egy vonás kivételével mindenben elütöttek egymástól. Voltak köztük nyájasok és ridegek, mogorvák és vidámak, élénkek és egykedvűek, sírósak... és rendíthetetlen nyugalmauk. Teljesen elütöttek egymástól, ám egy vonás külön embertípussá bélyegezte és megkülönböztette őket minden más embertől.« Az az egy vonás, amiről itt Csernisevszkij beszél, a forradalmárság, e téren egyeznek meg az egymástól máskülönben nagyon is eltérő tulajdonságú emberek. Szilveszter is forradalmár, de nem tudjuk róla, hogy nyájas-e vagy rideg, mogorva vagy vidám, élénk vagy egykedvű, mint Csernisevszkij által ismert forradalmárok különböző alakjai. — Mire vár Szilveszter? Arra, hogy talán egyszer majd felszabadul a sajtó és az ő gondolatai, ezek a »befalazott rabok« bejárják a világot és fellazítják a milliókat. Rahmetov is fel akarja lázítani a milliókat, de nem vár semeddig sem, hanem szüntelenül az emberek között forog, keresi az ő ügye számára alkalmas fiatalokat, ezeket saját költségén taníttatja (más az anyagi helyzete, mint Szilveszteré), kineveli harcostárait, hogy eredményesen tudjon velük együtt küzdeni. — Nem akarunk itt mélyebben belemerülni ebbe az összehasonlításba, hiszen a két mű keletkezésének körülményei, témájuk, műfajuk különböző. Erre a néhány szempontra csak azért mutattunk rá, hogy alátámasszuk előbbi megállapításunkat: az az irodalmi hős, akit nem mozgásában, tehát cselekvései közben, változó helyzetekben mutat be az író, nem hus-vér alak, hanem — amennyiben társadalmilag tipikus — jelképpé válik. Szilveszter így is nagyon sokat jelent számunkra. Ő a népek felszabadulásáért küzdő forradalmár jelképe, a 48-as forradalom talaján született nagy pozitív hős!

Térjünk vissza most a titkos nyomdában kiadott művéhez. Milyen gondolatok kristályosodtak ki agyában azokban az években, amikor olyan keveset tudunk róta?

•Hogy a papok nem emberek,
De ördögök
S a királyok nem istenek.

Hanem csak emberek
És minden ember egyaránt,
S az embernek nemcsak joga
Hanem teremtményéhez
Kötelessége is
Szabadnak lennie.»

Az egész világ népének szabadságvágyát, de Petőfi csalódottságát is mélyen kifejez az írásmű sorsa. Fájó iróniával mutatja be a költő, hogyan hajolt meg a hatalom szavára újból a nép és hogyan követelte a megtorlást a nemrég boldogan fogadott mű szerzőjével szemben. Kitűnően érzékelteti ezt a stílus is. A félvezetett nép szó szerint ismétli el a hatalom által mennydörgött kárhoztató szavakat, mintha ők nem is ugyanazok lettek volna, akik oly mohón nyelték előbb »a tiszta enyhítő italt«.

Mikor Szilvesztert elfogják, nem kér kegyelmet. Csupán családjától szeretne elbúcsúzni. Még mindig van benne naivítás; azt hiszi, talál valami emberségre a hatalom kiszolgálóiban. Mikor rádöbben, hogy ilyesmit nem várhat, indulatait nem tudja fékmentartani, újabb lépést tesz a nyílt cselekedet irányába: szembeszegül a poroszlókkal.

»Előszedé testének minden erejét, hogy
Erőszak által győzzön, meneküljön
Oroszlánbátorsággal és
Órult erővel küzdött,
De hasztalanul: legyűrték, megkötötték.«

Elfogóival szemben tanusított elszánt küzdelme szimbolizálja Szilveszter egész harcát. Az a királyatok, ami ezután következik, meghaladja Petőfi összes eddigi királyellenes verseinek sőt, talán a később, az ez év decemberében írt »*Akasszátok fel a királyokat*« című költeményének a hangját is. Elemi erővel drasztikus hangnemben zúdulnak a szavak a rabbá lett hős ajkáról. Így ordít rá a poroszlókra:

»Ti emberbőrbe öltözött
Sátánokkal bélelt fenevadak
Borítsa el pofátokat
A fekély olyan vastagon,
Mint a gázság van lelketek felett...«

Hogyan átkozza Szilveszter a királyt? Szinte érdemes lenne egész terjedelmében idézni, annyira kifejezi Szilveszter, illetve Petőfi mérhetetlen zsarnokgyűlöletét, köztársaság utáni vágyát. Itt nemcsak arról van szó, mint Rousseau-nál, hogy a király megszegte a társadalommal kötött szerződést, tehát nem méltó az uralkodásra, hanem arról, hogy jogtalan kezdettől a nép fölötti uralma:

»Ki bírta rád a milliókat?
Farkasra a nyáját ki bírta?
Meddig bitorlod még a
Rablott hatalmat, rablott jogokat?«

Majd így folytatja Szilveszter átkát:

»Fuss és bújjál trónusod alá,
Mint ágy alá a megszeppent kutya,
Onnan kotorjanak ki és kacagva
Köpködjenek könyörgő szemeidbe,
S kik egykor lábad csókolák,
Azok rugdossák ki belőled a
Nyomorúságos hitvány életet!«

Ismételt csalódása a népben, az elszenvedett megaláztatás, majd a káprázatszerű álom a börtönben, mely felesége haláláról tudósítja, kétségbeesését olyan magasra fokozza, hogy zsarnokgyűlölete kiszélesedik és — amit eddig sohasem tett sem Szilveszter, sem alkotója — megátkozza az istent. Mély megvetése jeléül az istent a királyokkal, a földi zsarnokokkal állítja egysorba : »Légy átkozott zsarnoknál zsarnokabb!« — kiált fel. A forradalom erőnek gyengesége, a nemzet sorsa feletti kétségbeesés ad Petőfi lantjára ilyen hangokat. Emlékezzünk vissza : áprilisban még megírja »A magyarok istene« című versét. Ott azokat a kislelkűeket támadja, akik nem hiszik, hogy a magyarok istene életet, dicsőséget és boldogságot szán a nemzetnek, vagyis akik nem bíznak a forradalom eredményeinek továbbvitelében. Most a Szilveszter ajkára adott istenkáromlás is Petőfi aggodalmának, elégedetlenségének a tükröződése. Ugyanerre a lelkiállapatra vall az is, hogy Szilveszter a szabadsáért folytatott harcot »puszta ábránd«-nak tekinti, melyért »bolondok küzdenek«, valóság csak a szerelem. Ez az érzés azonban nem uralkodik el rajta végkép, mint ahogy Petőfitől is távoláll, hiszen mikor tíz év után megnyílik a rab börtönének kapuja, első szavai ezek :

»Tudom, mi történt : én szabad vagyok . . .
Szabad tehát a nemzet, a haza ?«

Korábbi küzdelmeinek céltalanságát tehát csak nagy elkeseredésében láthatta, valójában nem szűnt meg szent eszméiért lelkesedni. — Nevezetesen a szavak azért is, mert először itt beszél *nemzetről* és *hazáról*, a nemzet, a haza szabadságáról. Az emberiség megváltásáért küzdő apostol is először tehát saját hazája szabadságára gondol : Amint közeledünk a végső kifejléshez, úgy szűkül le a harci terület, úgy konkretizálódik a feladat először a hazai zsarnokság megszüntetésére.

A börtönben töltött tíz év alatt az emberméltóság naponta törpült s a zsarnokság óriásbodott — ezt tapasztalja a kiszabadult rab. Felteszi tehát magának a nagy kérdést

»Hiába volt hát annyi szenvedés,
Hiába annyi áldozat ? . . .

És rögtön válaszol :

Az lehetetlen, százszor lehetetlen!«

Ekkor jut el hősrünk ahhoz a döntő elhatározáshoz, amelyet hosszú, szinte egész életén végig: húzódo belső fejlődés, érlelődési folyamat előzött meg : megöli az elnyomó rendszer fejét a királyt!

Nem lehetett kétséges jellemének megismerése során, hogy el fog jutni a közvetlen forradalmi cselekvésig, de ezt követelte a mű aktualitása is : önfeláldozó, mindenre kész, bátor harci kiállásra, forradalmi tette volt szükség. — Szilveszter golyója nem talál, a tömeg a »szolgacsorda« nekiesik, leveri lábáról. A költő ekkor maga szól hozzájuk s hangjából ismét a szabadszállási emlékek csendünek ki :

»Boldogtalan nép, mért gyűjtöd fejedre
Az isten átkát ? nem elég

Amely már rajta fekszik ?
Nem volt elég a krisztust megfeszítened,
Minden megváltót megfeszítesz hát ?
Boldogtalan, százszor boldogtalan nép !

Hősrünk elbukott, hóhér kezére jut.

Hogyan értékeljük Szilveszter »egyéni terrorcselekedetét« ? Ennek megtételéhez tisztáznunk kell az »egyéni terror«-hoz való viszonyunkat. Az egyéni terror kérdését is csak a maga történelmi összefüggésében nézhetjük. Mikor 1882-ben Oroszországban a »Népakarati« elnevezésű narodnyik csoport bombával megölte II. Sándor cárt, ez egyáltalán nem segítette elő, sőt akadályozta a forradalom ügyét. Milyen politika jellemezte ennek a csoportnak a munkáját ? A Párttörténet I. fejezetének 2. pontja a következőket írja : »A narodnyikok arra kényszerítették az akkori idők egyik legnagyobb forradalmárát, Hatturin Sztjepánt, hogy abbahagyja a forradalmi munkásszövetség szervezésének munkáját és kizárólag a terrorral foglalkozzék. A narodnyikok a dolgozók figyelmét az elnyomók osztálya elleni harcról az osztály egyes képviselőinek meggyilkolására terelték, ami a forradalomnak mit se használ. A munkásosztály és a parasztság forradalmi iniciatívájának és aktivitásának fejlődését fékeztek . . . a narodnyikok maradványai csökönyösen ellendáltak a marxizmus terjesztésének Oroszországban, gátlólták a munkásosztály szervezését. Az egyéni terrornak ez a formája tehát rendkívül káros,

feltétlenül el kell vetnünk. Van azonban az ilyen — az egyes vezető személyek ellen irányuló — merényletnek még egy fajtája. Történelmileg lehetségesek olyan esetek is, mikor az ellenséges uralkodó osztályok képviselőinek megölése lelkesítőleg hat a tömegekre, előrelendíti a forradalom ügyét. Ilyen volt például az is, mikor 1848. szeptember 28-án a forradalmi mozgalom meggátlására ideküldött osztrák katonatisztet, Lambergert az utcán megölték. Szükségesnek tartottuk ezutóbbi lehetőséget is felvetni, mert a köztudatban az egyéni terror főként a Párttörténet kapcsán megismert elvetendő formájában él. Szilveszter tette felszabadíthatna volna a tömegekben *Az apostol* idejében is meglévő nagy elégedetlenséget. Ez is volt a célja és ki tudja, ha sikerül megölnie a királyt, mit ki nemvált ez az igazságra szomjazó és csupán a hatalomtól visszarettenő néptömegekben! Szilveszter a királyban az egész elnyomó rendszer megteste-sülését látja. Saját életének keserű tapasztalatai, valamint történelemismerete bizonyítják: hősünk nem hiszi, hogy a király megölésével minden baj megszűnik. Ő nemhogy leszerelni — mint a narodnyikok — hanem éppen gerjeszteni akarja tettével a népben meglévő elégedetlenség tüzeit. Petőfi célja is csak ez lehetett. Forradalmi példával tette buzdítani, bátorítani a magyar nemzetet. A szabadsáért életét áldozó cselekvő forradalmiság szimbóluma Szilveszter tette!

Az utolsó fejezetben a költő visszahozza olvasóját a múltra emlékező, de a jövő útját is megmutató jelenbe.

»Uj nemzedék jött, mely apát
Arcpirulással említe s azoknál
Jobb akart lenni és az is lett,
Mert csak akarni kell!...«

Világosan bizonyítják ezek a sorok, mennyire a nevelőszándék domborodik ki az egész műből. Nem a kizsákmányoló zsarnoki hatalmat bírálja első sorban, hanem a zsarnokságot eltűrők oldaláról világítja meg a multat. Utolsó szavaiban is a szolganemzedék szégyenére és a szolgaságban szabadok nagyságára hívja fel a figyelmet. Az a sora: »Mert csak akarni kell«, világosan a jövőbe mutat. Saját kortársainak szól. 1848. március 15. megmutatta, hogy a forradalmi feltételek Magyarországon megvannak, de ha a nép ismét hagyja magát félrevezetni, akkor az elnyomatás olyan sötét korába zuhanhat vissza, amilyenben Szilveszter élt. Az utolsó szavak már Petőfi rendíthetetlen forradalmi optimizmusát tanúsítják. Bízik a magyar nép szabadságvágyának erejében, hiszi, hogy előbb-utóbb ez fog diadalra jutni!

Az apostol kiemelkedően gazdag eszmei tartalmával, a költői nyelv és mondanivaló csodálatos harmóniájával határhő irodalmunk történetében. Petőfi többi forradalmi költeményeivel együtt világítóoszlop, mely úgy ragyog felénk a XIX. század irodalmából, mint maga 1848 az elnyomatás évszázadának sötétjéből.

1951.

KISPÉTER ANDRÁS:

HOZZÁSZÓLÁS AZ APOSTOL-KÉRDÉSHEZ

I.

Az *Apostol* Petőfi legszebb politikai hitvallása: egész addigi költészete benne összontosul. »Vészharang« ez, mellyel kortársait a *cselekvő népi forradalomra* szólítja fel. A polgári irodalomtörténészek igyekeztek letompítani politikai tartalmát, »külföldi hatásokat« kerestek benne és Petőfi egyik legjobban elhibázott művének tekintették. Még Horváth János is, Petőfi könyvében úgynevezett »művészi fogyatékoságait« emeli ki. A felszabadulás előtt egyedül Illyés Gyula értette meg az *Apostol* forradalmi mondanivalóját.

Tamás Anna tanulmánya helyesen mutatja meg a régi értékelések reakciós tendenciáját, és igyekszik marxista szempontból értékelni az *Apostolt*. Észreveszi a költemény közvetlen agitatív tendenciáját saját kora számára és több helyes szempontot vet fel vele kapcsolatban, de nem tud még teljesen megszabadulni a polgári irodalomtörténet hatása alól. Egy megállapításai vitathatók. Petőfit mentegetve ezt mondja:

»Ebben a költeményben nem az a döntő, hogy Szilveszter egyedül lázad és elbukik, hanem az, hogy mer lázadni, hogy egész életét a forradalom ügyének szenteli, hogy tántoríthatatlanul, szilárdan kitart a nép mellett és hősi példájával tettekre buzdítja az utókort.«

Tamás Anna leszűkíti Petőfi mondanivalóját arra, hogy megalkotta irodalmunkban a forradalmár alakját, aki »mer lázadni« és ezzel példát mutat, főként az utókor számára. Véle-